

Kampen om sammenhængskraften

– En analyse af begrebet sammenhængskraft
i den offentlige debat fra 1994 til 2010

Der er næppe noget enkelt ord, der gennem de seneste år har spillet en større rolle i debatten end ordet 'sammenhængskraft'.¹ Sammenhængskraft er blevet et modeord, som enhver politiker, debator og samfundsforskere henviser til, og som alle har en mening om – uanset politisk observans. Sammenhængskraft optræder i debatten som et plusord, som forskellige aktører på tværs af højre-venstreskalaen anvender med stor selvfølgelighed; sammenhængskraft er et ubetinget *gode*, vi skal værne om, som var det en absolut og uomtvistelig værdi (Kristensen 2007; Peters 2011, 2010). Derfor er det på sin plads indledningsvis at minde om, at selve ordets indtog i det danske sprog er relativt nyt, og at dets korte historie kun strækker sig tilbage til 1993-1994.² Ifølge *Ordbog over det danske Sprog* betyder ordet en ”kraft der holder et samfund eller en gruppe sammen”.³

Som idéhistoriker Jens-Erik Kristensen har påpeget, blev begrebet hverken – som mange fejlagtigt tror – lanceret af Fogh-regeringen eller Dansk Folkeparti. Begrebet har en arv, der går længere tilbage end regeringsskiftet i 2001, nærmere bestemt til 1994, da daværende socialminister Karen Jespersen oversatte det engelske udtryk *social cohesion* med social sammenhængskraft (Kristensen 2007: 24). Ikke desto mindre har begrebet siden 00erne hyppigst været anvendt som et kernebegreb i en kultur- og værdipolitisk diskurs, fortrinsvis skabt af højrefløjen i dansk politik. Inden for denne nationale diskurs tematiseres sammenhængskraft som et ”nationalt-kulturelt og folkeligt *værdifællesskab*”, som vi må værne om, og som må beskyttes mod diverse splittelsesfaktorer (Kristensen 2007: 21).

Formålet med denne artikel er at foretage en begrebshistorisk og diskursanalytisk undersøgelse af de skiftende betydninger, begrebet sammenhængskraft har haft fra 1994 til 2010, og den kamp, der har været om at definere dets indhold. Til grund for analysen

ligger således en antagelse om, at begrebet sammenhængskraft ikke er et neutralt ord med en fast kerne, der henviser til en objektiv sandhed. Tværtimod afdækker analysen, at begrebet har en række forskellige og ofte modstridende betydninger, at det er kendetegnet ved at have flere betydningslag, og at det indgår i forskellige virkelighedsopfattelser. Sammenhængskraft er først og fremmest et politiseret begreb, der spiller en rolle i forskellige politiske argumenter omhandlende det sociale, og som indeholder grundlæggende normative anvisninger på, hvordan vi skaber kohæsjon i samfundet. Det er disse skiftende betydninger, som artiklen gennem kvalitative analyser vil afdække og undersøge – og ikke mindst kaste et kritisk blik på. En del af analysen ligger i forlængelse af Jens-Erik Kristensens kortlægning af begrebet (Kristensen 2007), samt Søren Christensens analyser (Christensen 2006, 2009). Men hvor disse forfattere primært, på baggrund af en socialanalytisk tilgang, fæstner blikket på sammenhængskraftsbegrebets instrumentalisering i en konkurrencestatslig optik, vil jeg analysere begrebets rolle i den nationalkonservative diskurs, som jeg vil argumentere for efterhånden fik hegemonisk status i løbet af årene 2001-2010.

Artiklen redegør først for analysens metodiske udgangspunkt inden for en begrebshistorisk og diskursanalytisk ramme, samt læser begrebet ind i en bredere idéhistorisk kontekst via spørgsmålet om det sociale i den klassiske sociologi. Dernæst analyseres begrebets indtog i det danske sprog og brugen af det fra 1994 til 2010 gennem en læsning af en række forskellige kilder, primært fra den offentlige debat og fra samfundsforskningen: debatindlæg, kronikker, politiske taler, rapporter, debatbøger og socialvidenskabelige bidrag.⁴ Afslutningsvis foretager jeg en kritisk vurdering af begrebets politiske betydning og laver et kort udblik til sammenhængskraftsbegrebets aktuelle status anno 2014.

Kampbegreber, diskurser og afselvfølgeliggørelse

Den begrebshistoriske tilgang, som den er udviklet af den tyske historiker Reinhart Koselleck (1997), og en diskursanalytisk tilgang funderet i Ernesto Laclau og Chantal Mouffes (2001) fælles arbejde, deler – teoretiske forskelle til trods – en anti-essentialistisk og kritisk indstilling over for kulturelle fænomeners 'naturlige' beskaffen-

hed og hvad man kunne betegne som *selvfølgelig* viden. I begge teorikomplekser optræder en grundlæggende opfattelse af, at begreber ikke har en naturlig betydningskerne hinsides historien og sproget og at betydning derfor aldrig kan fastlåses én gang for alle. Det er ikke emnet for denne artikel at foretage en længere teoretisk undersøgelse af de to teorikomplekseres berøringsflader og indbyrdes modsætninger. Her skal blot gives en metodisk skitse for, hvordan en begrebsfunderet analyse af et politiseret begreb som sammenhængskraft kan tage sig ud, hvis man abonnerer på en samfunds- og sprogforståelse, der ønsker at historisere og problematisere tilsyneladende fastlåste betydningsdannelser ud fra en grundlæggende forståelse af enhver betydningsdannelses og videns kontingens.⁵ Der er – både med begrebshistorien og diskursanalysen – tale om en teoretisk fundering med fælles rødder tilbage til Nietzsches og Wittgensteins sprogfilosofi samt til Carl Schmitts magtteori, og med nutidige flanker til fransk poststrukturalisme (Foucault), socialkonstruktivistisk teori, f.eks. Berger og Luckmann samt Lakoff og Johnsons metaforanalyser, og endelig til historisk kontekstualisme (Quentin Skinner).

Med den analytiske term 'grundbegreb' henviser Koselleck til en række centrale historiske og omstridte begreber, som fx frihed, folk, kultur, demokrati, fremskridt eller menneskehed, som er kendetegnet ved en flertydig og abstrakt karakter, ikke helt ulig Laclau og Mouffes koncept om 'flydende betegnere' (Laclau 1993). Som følge af deres abstrakte karakter er begreberne særligt åbne over for nye betydningstilskrivninger og kan derfor fungere som dynamiske pejlemærker eller politiske orienteringspunkter, hvormed aktører kan skabe bestemte handlingsrum og strategier (Koselleck 1997). Koselleck taler også om *kampbegreber* eller *asymmetriske modbegreber* og henviser til den kamp, der til hver en tid pågår om at kunne definere eller *besatte* et begreb og gøre den indholdsmæssige flertydighed entydig, så begrebet efterfølgende kan bruges på én bestemt måde, hvor det udgrænser et modbegreb, som det står i modsætning til (Koselleck 1979).⁶ Det er en grundtanke hos Koselleck, at jo mere abstrakte begreberne er, jo nemmere er det for bestemte aktører at tildele dem en betydning, som gør krav på almenhed, der afviser alle andre betydninger. Alle politiske begreber er i en vis forstand kampbegreber, selvom de optræder i neutralitetens eller selvfølge-

lighedens skær, fordi neutraliteten opstår som følge af de historiske aktørers retoriske strategi med at få et begreb til at fremstå objektivt.

Begreber, der knytter sig til sociale, samfundsmæssige og hverdagslige fænomener kan således aldrig defineres absolut, men kun i kraft af deres diskursive og praktiske rolle i en bestemt historisk og social kontekst (se fx Laclau 1996; Foucault 1980). Det er tankegangen hos Laclau og Mouffe (2001), hvor *diskurs* betegner en fastlæggelse af betydning inden for et bestemt domæne. Diskursanalysens opgave er at afdække de processer og magtrelationer, som ligger til grund for enkelte diskursers samfundsmæssige dominans. Med blikket rettet mod de kampe, der munder ud i, at bestemte opfattelser af verden får hegemonisk betydning, betoner Laclau og Mouffe i lighed med Koselleck magtens reduktive karakter; processen, hvor en pluralitet af betydninger reduceres eller lukkes fast i én enkelt – tilsyneladende objektiv – diskurs på en måde, hvor objektiviteten formår at skjule diskursens kontingente karakter (Laclau & Mouffe 2001; 134ff: Laclau 1993).

Laclau og Mouffe læner sig op ad den italienske filosof og marxist Antonio Gramscis hegemonibegreb og teori om, at en kulturel revolution må gå forud for en egentlig politisk samfundsendring. Gramscis grundtanke var, at den samfundsmæssige konsensus gradvist kan ændres gennem opnåelsen af hegemoni. Med dette menes, at til grund for opnåelsen af politisk magt ligger en langt mere omfattende erobring af det kulturelle før-politiske rum, hvor kampene om, hvad der overhovedet lader sig artikulere, foregår (Laclau & Mouffe 2001: 67-68). På trods af at Laclau og Mouffe gør op med Gramscis marxistiske klassebegreb, deler de hans forestilling om politik som en social organisering af samfundet, der er blevet til på baggrund af bestemte sociale gruppers evne til at præge konsensus og etablere en magtposition gennem fastlåsnings af nogle bestemte diskurser. Diskurser, der godt nok er fastlåste og fremstår selvfølgelige, men aldrig mere end at de principielt altid kan indgå i nye antagonistiske og hegemoniske kampe.

Ligesom diskursteorien har den begrebshistoriske analyse derfor et kritisk potentiale: Dens rolle er at afdække magtmekanismen bag et bestemt betydningsindhold og bag de betydningsændringer, der forekommer på bestemte tidspunkter. En proces, man med idéhistoriker Frank Beck Lassen kan kalde for afselfølgeliggørelse:

”Afselvfølgeliggørelse er forsøget på at opdyrke en distance til samtidens selvfølgeligheder, for derigennem at opbygge et refleksions- og handlingspotentiale, der måske ikke uden videre lader sig hente i samtiden” (Lassen 2013: 21, 25). Det refleksions- og handlingspotentiale, Lassen her peger på, kan, med inddragelsen af Laclau og Mouffes hegemonibegreb, fortolkes og aktiveres som et egentligt kritisk paradigme, hvorunder aktuelle begreber kan analyseres og afdækkes som *politiske* begreber, dvs. begreber, der diskuteres og kæmpes om, snarere end begreber, hvis betydningsindhold er objektivt. En begrebs- eller diskursanalytisk undersøgelse af begrebet sammenhængskrafts faktiske artikulation i den danske debat vil således åbne blikket for begrebets flydende karakter, som forskellige kulturelle og politiske diskurser kæmper om at erobre og gøre enlydigt og ikke mindst spille ud som modbegreb til andre positioner.

Spørgsmålet om kohæsion i den klassiske sociologi

Bevæger man sig i første omgang uden for et begrebshistorisk fokus, vil man opdage, at diskussionen om samfundets kohæsion og refleksioner over, hvordan samfundet socialt set hænger sammen, langt fra er ny.

I den klassiske sociologi underkastes spørgsmålet for første gang en systematisk analyse, idet det nu kobles til en specifikt moderne problematik, der er knyttet til de ændrede samfundsforhold og de nye rammer, som sættes af og med moderniteten: det arbejdsdelte industrisamfund, nationalstaten, urbaniseringen, større samfundsmæssig kompleksitet og den tiltagende aftraditionalisering. Social kohæsion kan basalt set betragtes som svaret på det spørgsmål, som den tyske sociolog Georg Simmel undrende stiller: “Hvordan er samfundet muligt?” (Simmel 1998).

Hos franskmænden Émile Durkheim tematiseres den samfundsmæssige kohæsion eller de sociale bånd ved hjælp af begrebet *solidaritet* (Durkheim 2000). Durkheim er optaget af at undersøge, hvilke mekanismer der, på trods af det moderne samfunds stigende differentieringer – tydeligst i form af arbejdsdelingen – gør, at samfundet rent faktisk hænger sammen og fungerer som en social orden. Solidaritet definerer Durkheim som en ”social kendsgerning” (Durkheim 2000: 89), hvilket vil sige, at det er ”et helt igennem moralsk

fænomen, som i sig selv ikke kan gøres til genstand for en eksakt iagttagelse og frem for alt ikke kan måles” (Durkheim 2000: 87).

Den tyske sociolog Ferdinand Tönnies udvikler i værket *Gemeinschaft und Gesellschaft* fra 1887 to analytiske grundbegreber til at beskrive to radikalt forskellige socialitetsformer. *Gemeinschaft*-relationen er præget af tætte, indre bånd, som eksempelvis dem mellem nære familiemedlemmer eller beboerne i et lille landsbysamfund, som er forenet i fælles normer, værdier sprog og koder. Relationen er kendetegnet ved at være ureflekteret og før-bevidst, i modsætning til *Gesellschaft*-formen, der er præget af ydre, offentlige og bevidst valgte relationer, eksempelvis en køber-sælger relation eller juridiske og politiske relationer (Tönnies 1991: 3f). Disse samværsformer udgør hos Tönnies to analytiske grundprincipper eller idealtyper i webersk forstand, som kan anvendes til at systematisere og klassificere forskellige elementer i fx det kapitalistiske samfund eller et bureaukratisk organiseret system som staten – de rummer i udgangspunktet ingen social-etiske normer.

Imidlertid er de to former for socialitet ikke abstrakte samfundstilstande, individerne så at sige kan vælge frit imellem efter forgodtbefindende, men derimod to historiske tilstande knyttet til henholdsvis en land- og en bykultur. *Gesellschaft*-formen har ifølge Tönnies afløst *Gemeinschaft*-formen ved overgangen til et moderne, kapitalistisk samfund. I det moderne industri- og bysamfund er de menneskelige relationer præget af mere eller mindre rationelt regulerede tjeneste- og kontraktforhold, hvor udvekslingen af kapital bliver den afgørende faktor for de sociale forbindelser, der dannes (Tönnies 1991: 163). Denne proces, som indskrives i en distinktion mellem det ægte og det uægte som udtryk for en normativ skelnen mellem autentiske og overfladiske menneskelige relationer, læner sig op ad Marx’ fremmedgørelsesteori og har klare paralleller til Webers begreb om affortryllelse. Desuden har *Gemeinschaft*-formen mange lighedspunkter med den kommunitaristiske traditions forsvar for ”naturgroede solidariske fællesskaber” (Habermas 2005: 43; se også Brænder 2007: 56f). Fællesskabets familielignende bånd går her forud for det politiske og eksisterer uafhængigt af statsmagten. Det er værd at bemærke, at Tönnies’ begreber fik stor betydning for radikalkonservative tyske tænkere som Ludwig Klages, Werner Sombart, Moeller van den Bruck og Oswald Spengler,

som i mellemkrigsårene plæderede for et nationalistisk funderet fællesskab og en stærk tysk kulturnation uden kulturelt og etnisk fremmede elementer.

Disse klassiske sociologiske problematikker er velbeskrevne i forskningslitteraturen (se fx Elias 1978; Vandenberghe 2009; Out-hwaite 2000; Thorup Larsen og Laustsen 2010; Hastrup 2008); de refereres blot her for at fremhæve den pointe, at spørgsmålet om et samfunds evne til at hænge sammen hører til et af den moderne sociologis teoretiske grundlagsproblemer, samt at problemkomplekset bærer på en bestemt arv, idet det ofte har været forbundet med en nostalgisk længsel efter det nære, før-politiske fællesskab. Det er således ikke tilfældigt, når begrebet sammenhængskraft i den danske offentlige debat kommer til at optræde i nogle bestemte værdipolitiske sammenhænge. Den værdipolitiske brug af begrebet har til dels sin rod i tidligere teoretiske artikulationer af spørgsmålet om kohæsion. Men den adskiller sig også diskursivt fra den teoretiske refleksion, fordi begrebet som værdipolitisk redskab anvendes til at formulere nogle politiske strategier, som skal fremme bestemte politiske målsætninger og værdier.

Sammenhængskraft som socialpolitisk og konkurrencestatsligt begreb

'Social cohesion' var fra starten af 90erne en hyppigt brugt EU-term til beskrivelse af social- og arbejdspolitiske forhold og globaliseringens socialpolitiske konsekvenser. Herhjemme satte den socialdemokratiske ledede regering begrebet på dagsordenen i forbindelse med kampagnen *Virksomhedernes sociale ansvar*, et socialpolitisk tiltag, der skulle forebygge social udstødelse som følge af udflytningen af arbejdspladser, rationalisering og effektivisering. En sådan social marginalisering af borgere, der kunne komme til at stå uden for arbejdsmarkedet, blev af den daværende regering anset for at være den største trussel mod det danske samfunds sociale sammenhængskraft og dermed en alvorlig hindring for social kapital. Som Kristensen peger på, optræder begrebet sammenhængskraft på dette tidspunkt sammen med økonomiske rationaler og et begreb som konkurrenceevne – men vel at mærke på regionalt, socialpolitisk virksomhedsniveau (Kristensen 2007: 26).

Argumentet i statsminister Poul Nyrup Rasmussen og socialminister Karen Jespersens socialpolitiske tiltag lød, at virksomhedernes konkurrencekraft ville forbedres i takt med at medarbejderne blev plejet som en human ressource, fx gennem videreuddannelse, oplæring og omstilling til andre funktioner osv. Der skulle med andre ord investeres i medarbejderne, virksomhedens vigtigste immaterielle produktivkraft, i konkurrencen med andre på det globale marked. Samtidig ville virksomhederne ved deres tiltag medvirke til at sikre og bevare den sociale sammenhængskraft fremover, idet man ville undgå for høj arbejdsløshed og dermed sikre et nogenlunde homogent samfund uden alt for store sociale skel. Sammenhængskraft blev således et strategisk ord brugt i forbindelse med reformeringen og moderniseringen af først og fremmest arbejdsmarkedet, men i større skala også velfærdsstaten generelt, et spørgsmål, som i begyndelsen af 90erne stod højt på den internationale politiske dagsorden. Ikke mindst i Storbritannien med Tony Blairs forestilling om en såkaldt *tredje vej* , hvor velfærdsstaten bliver en ”social investeringsstat”, der formår at agere på det nye globaløkonomiske markedes vilkår (Giddens 1998).

Denne forening af sociale og økonomiske rationaler på virksomhedsniveau er primært interessant af to grunde. For det første fordi det hurtigt viste sig, at de socialpolitiske forsøg på at øge den sociale sammenhængskraft – i hvert fald set fra et virksomhedsøkonomisk perspektiv – stod i et latent konfliktfyldt forhold til konkurrencekraften (Christensen 2009: 2). Dette kunne virksomhederne dog i nogen grad komme omkring ved at udnytte de nye sociale ansvarlighedskrav ledelsesstrategisk og gennem positiv branding. På den anden side blev det imidlertid også tydeligt, at sammenhængskraften, anskuet som en social kapital, og konkurrencekraften i en nationalstatslig optik faktisk var særdeles tæt forbundet, idet sammenhængskraften kunne opfattes som en af de vigtigste ressourcer i en global videns- og innovationsøkonomi. Sammenhængskraft blev i løbet af 90erne ganske enkelt en ”samlebetegnelse for de immaterielle befolkningskvaliteter, som videns- eller innovationsøkonomien kræver for at opnå succes” (Christensen 2009: 2). Dette er i hvert fald konklusionen i Kompetencerådets første rapport fra 1998, hvor sammenhængskraften netop fremhæves som en vigtig forudsætning for den danske konkurrencekraft:

Fordi vidensamfundet kommer til at handle om menneskers viden og kompetencer, er der kun grund til at tro, at inddragelse af hele samfundets menneskelige ressourcer bliver en væsentligere faktor for konkurrencekraften. Den sammenhæng, der er i samfundet, bliver således et selvstændigt konkurrenceparameter. (Kompetencerådet 1998: 27)⁷

Her sættes der eksplicit lighedstegn mellem en høj grad af sammenhængskraft, og så statens konkurrenceevne på mellemstatsligt niveau. Selve formålet med rapporten var at beskrive en ny kompetencepolitisk dagsorden, en ”ny vej”, hvor sikringen af landets vækst ved overgangen til vidensamfund stod i forgrunden.

I løbet af den relativt korte periode fra 1994-1998 kan der observeres en overraskende udvikling i brugen af ordet sammenhængskraft, idet det lille attribut ’social’ i stigende grad falder bort. Sammenhængskraft kan nu stå alene og betegnelserne ’sammenhængskraft’, ’social sammenhængskraft’ og ’samfundsmæssig sammenhængskraft’ anvendes i flæng i Kompetencerådets rapport (Kompetencerådet 1998: 27, 33, 36). Begrebet skifter således gradvist valør, og dette sker i takt med, at begrebet går fra i overvejende grad at være en socialpolitisk betegnelse brugt i relativt snævre arbejdsmarkedspolitiske sammenhænge til at dukke op i mere generelle debatter om samfundets generelle tilstand. Et godt eksempel på dette er Nyrups Grundlovstale fra 1999, hvor han blandt andet siger:

Jeg bruger ordet sammenhængskraft ligesom begrebet samhørighed – det kit der holder samfundet sammen. Det kan ikke reduceres til love og regler. Vi kan ikke sikre, at samfundet hænger sammen, hvis lovgivningen ikke bygger på nogle værdier, som folk kan genkende. (Citeret efter Støvring 2010: 10)

Hele optikken ændrer nu form fra det rent ledelsesstrategiske (på virksomhedsniveau) til generelle visioner om en ny form for *politisk* styring, der kan fremme små sociale fællesskaber i det civile samfund. Dette ses måske tydeligst i Karen Jespersens indlæg i *Politiken* fra august 1997 ”Fællesskab og det civile samfund”, hvor det bl.a. hedder, at ”individets nye rolle i forhold til fællesskabet [er] i virkeligheden en helt ny form for politisk styring – baseret på værdier frem for regler og love” (Citeret efter Kristensen 2007: 29). Man bør samtidig lægge mærke til, at begrebet i 1999 stadig

er så nyt, at aktørerne tilsyneladende har behov for at definere det, jf. Nyrups formulering, ”Jeg bruger ordet sammenhængskraft ...”, i ovenstående citat.

De nationalstrategiske udredninger af sammenhængskraftens eller den sociale kapitals produktivkraft, som kom på dagsordenen fra starten af 90'erne, er ikke noget specielt dansk fænomen, men kan iagttages i flere lande, hvor der nærmest synkront er blevet oprettet adskillige tænketanke og råd med det formål at udrede økonomiske konkurrenceparametre. Det, der imidlertid er unikt i forhold til den danske diskurs, er måden, hvorpå denne socialøkonomiske diskurs i stigende grad begynder at indgå i værdipolitiske diskussioner, hvor spørgsmålet om *det kulturelle* spiller en afgørende rolle (Christensen 2009: 2). Dette træk kan faktisk allerede observeres i Det nationale Kompetenceråds rapporter, hvor der gennemgående fokuseres på de specifikt *danske* kvaliteter og kompetencer som unikke i forhold til andre landes. Vi kan – og bør – ifølge Kompetencerådets anbefalinger konkurrere på disse kulturelle egenskaber, fordi de er unikke og giver os en fordel i konkurrencen med andre nationer: ”Sammenhængskraften stikker dybt i danskernes kultur, hvorfra konkurrenceevnen må starte. Sammenhængskraften viser sig som et fællesskab, både om værdier og om økonomi. Den bygger på et ofte ubevidst, men tydeligt fællesskab om kultur, civilsamfund og fremtidsmål” (Kompetencerådet 1998: 27). Vi skal med andre ord udnytte det, vi er gode til, ved at blive opmærksomme på, *hvad* vi er gode til, for – som det hedder – ”konkurrenterne kan efterligne vore produkter og måske endda vore institutioner. Men de kan ikke efterligne vores kultur og mentalitet” (Kompetencerådet 1998: 51). Konkurrencekraft og sammenhængskraft hidrører således fra nogle specifikke træk i den *danske* kultur (Kompetencerådet 1998: 53).

Med Kompetencerådets beskrivelse af sammenhængskraft er der tale om en offensiv men samtidig åben og inkluderende diskurs, idet den beskrives som udtryk for, at samfundet er ”aktivt og stabilt”, at der ikke er ”marginaliserede grupper”, at der er ”indkomstudjævning”, lige ”udviklingsmuligheder”, ”menneskeligt overskud”, ”sunde og smukke omgivelser” og ”socialt netværk” (Kompetencerådet 1998: 43). Intetsteds er der tale om, at bestemte samfundsmæssige grupper eller at en multikulturel befolkningssammensætning skulle udgøre en trussel mod disse parame-

tre. Tværtimod advarer rapporten om, at Danmark er et ”fællesskab som vender ryggen til verden”, at ”den danske homogenitet fører til, at vi har svært ved at indlemme ”de ’anderledes’ i vores kredse” og endelig, at ”Vores integration af indvandrere er mindre end overbevisende” (Kompetencerådet 1998: 60). På baggrund af et interview med den amerikanske socialforsker Richard Estes fremsætter Rådet således en advarsel: ”Denne manglende evne til at udnytte udefrakommende potentialer udgør en stor trussel for det danske samfund” (Kompetencerådet 1998: 60). De trusler mod den danske sammenhængs- og konkurrencekraft, som rådet beskriver, er altså dels af globaløkonomisk karakter og dels betinget af, hvor godt vi formår at skabe integration ved at bryde den alt for konsensus- og fællesskabsøgende tradition, som ifølge rådet – alt andet lige – også må siges at være et specifikt dansk træk.

Sammenhængskraftens nationalisering og kulturalisering

Regeringsskiftet i 2001 udgør et brud i begrebets korte historie, idet det hurtigt blev beslågt og lanceret af Fogh Rasmussen-regeringen i en form, hvor det kunne indgå i regeringens kulturkampdiskurs. Denne orientering mod *værdier* er i høj grad blevet tematiseret – og mytologiseret – af højrefløjen selv, der ikke har undladt at gøre opmærksom på regeringsskiftets betydning som et politisk nybrud, med Søren Krarups ord et ’systemskifte’ (Krarup 2006), hvis hovedformål var at gøre op med årtiers kulturradikalt hegemoni (Lykkeberg 2008). I sin tiltrædelseserklæring udtalte Anders Fogh Rasmussen, at folketingsvalget var historisk, idet regeringen med en række reformer ville iværksætte en fornyelse af det danske samfund (Fogh Rasmussen 2006b: 170f). I hele denne værdikamp har begrebet sammenhængskraft spillet en afgørende rolle som det retoriske greb, hvormed regeringen i samarbejde med Dansk Folkeparti dels kunne legitimere et sæt bestemte værdipolitiske holdninger, dels iværksætte egentlige politiske tiltag ved netop at henvise til *styrkelsen* af den danske sammenhængskraft.

Centralt står i den forbindelse Fogh Rasmussens tale på Venstres landsmøde i november 2004, den såkaldte ’Skjortærmøntale’, hvor det bl.a. hedder:

[...] det er utroligt vigtigt for vores samfund, at der også er en sammenhængskraft. [...] Jeg har talt om det sociale fællesskab. Der er en anden ting, som også hører til sammenhængskraften og fællesskabet i samfundet. Det er det, jeg vil kalde et værdifællesskab. [...] Når jeg nævner det, så er det fordi, at jeg indtil nu mest har talt om presset udefra på det danske samfund. Men jeg oplever i denne tid også et pres indefra. Et pres fra grupper, der er kommet ind i det danske samfund, som ikke anerkender og ikke respekterer de grundværdier, det danske folkestyre bygger på. (Fogh Rasmussen 2006b: 204f)

Der var for så vidt ikke noget nyt i at kæde sammenhængskraft sammen med begreber som kultur, fællesskab og værdier, jf. Kompetencerådets rapport fra 1998 eller Nyrup Rasmussens Grundlovs-tale fra 1999. Spørgsmålet er altså, hvordan der med regeringsskiftet og den borgerlige værdikamp i årene 2001-2009 er tale om en *ny* brug af ordet, der i forlængelse af Kristensen kan betegnes som *defensiv* i modsætning til 90ernes nationaløkonomiske og fortrinsvise offensive diskurs (Kristensen 2007: 21).

Som det fremgår af citatet, kædes sammenhængskraft sammen med begrebet *værdifællesskab*, dvs. med ideen om, at sammenhængskraftens forudsætning er et stærkt fællesskab omkring nogle grundværdier, som er særligt danske og ligger til grund for det danske folkestyre. Disse værdier er ifølge statsministeren udsat for et pres både indefra og udefra. Fogh Rasmussen kommer ikke nærmere ind på, hvilke grundværdier der er tale om, men det må formodes, at der er tale om ytringsfrihed, lighed for loven, respekten for det enkelte individ – værdier med rod i Oplysningens meneskeopfattelse, som også det danske folkestyre bygger på. Det udefrakommende pres mod sammenhængskraften skyldes til dels globaløkonomiske faktorer, i tråd med dem Kompetencerådets rapport påviste, men nyt i beskrivelsen er de såkaldte *indre* trusselsfaktorer, som på sin vis også kommer udefra: Befolkningsgrupper som ikke respekterer de ”grundværdier, det danske folkestyre bygger på”. Dette fokus kan vække en vis undren al den stund, at landsmødetalens egentlige tema ellers er Venstres politiske strategi for at skabe innovation og vækst. Udover at skitsere Venstres økonomiske strategi har talen således til hensigt at motivere en holdningsændring i tråd med regeringens kulturkamp gennem italesættelsen af

et *pres* mod sammenhængskraften. Foghs trusselretorik skal virke politisk mobiliserende i og med, at den skal appellere til en frygt i danskerne om, at Danmark er ved at blive etnisk splittet, at vores grundværdier er ved at smuldre og at dette sociale pres på fællesskabet har økonomiske konsekvenser.

Omtalen af splittelsestendenserne i samfundet blev fulgt op i et indlæg i *Politiken* i maj 2006, hvor Fogh opfordrer til kamp mod religiøse symboler i det offentlige rum:

[...] det [er] afgørende, at det offentlige rum ikke bliver invaderet af et stigende antal religiøst betonedede krav, der indskrænker andre menneskers udfoldelsesmuligheder og frihedsrettigheder. Mindre religion i det offentlige rum vil sige, at de troende holder deres dogmer for sig selv – [...] Ellers vil sammenhængskraften i samfundet blive truet af religiøs strid. (Fogh Rasmussen 2006a, her citeret efter Lodberg 2007: 11)

Det nye argument er her, at en stigende *anti-sekularisme* udgør den største trussel mod sammenhængskraften. Indlægget bærer selvfølgelig præg af at være skrevet i kølvandet på Karikaturkrisen i vinteren 2006, hvilket til dels forklarer den skarpe afstandtagen til religiøsitet og den forholdsvist voldsomme retorik, hvor billedet af en invasion dominerer. Teologen Peter Lodberg har påpeget, at Fogh Rasmussen installerer en kvasi-religiøs myte, idet han ad bagdøren tildeler den kristne religion en særstatus (Lodberg 2007) og således paradoksalt nok argumenterer for en adskillelse af politik og religion med teologiske argumenter. Der forudsættes en klar identitet mellem folk, kultur og religion, når Fogh hævder, at "[...] kristendom [er] en livsopfattelse, som vender sig imod alt det autoritære og undertrykkende, og som derved betoner den enkeltes frihed og ansvar. Den stærke sammenhængskraft er bl.a. baseret på, at et massivt flertal af danskerne deler et fælles kulturkristent grundlag" (Fogh Rasmussen 2006a).

Trusselsretorik og mobilisering

De såkaldte *danske* grundværdier – frihed, frisind, ligeværdighed, respekt for andre religiøse overbevisninger (Fogh Rasmussen 2006c) – bliver her mobiliseret som et værn, der skal modvirke truslerne

mod sammenhængskraften. En sammenhængskraft, som altså i høj grad er baseret på et kulturkristent grundlag, erfarer vi. Derved har Fogh Rasmussen bevæget sig i retning af et nationalkonservativt kulturbegreb, hvor der lægges vægt på værdierne, traditionens og religionens rolle for nationens og kulturens beståen. I takt med denne *kulturalisering* af begrebet er kampretorikken således blevet skærpet.⁸ Hvor der i talen fra 2004 var tale om ”et pres” på det danske samfund, er sammenhængskraften i dette indlæg fra 2006 decideret ”truet” af religiøs strid, idet religionen har ”invaderet” offentligheden (Fogh Rasmussen 2006c: 11).

Den defensive trusselsretorik er imidlertid ikke forbeholdt højrefløjen. Her skal gives et par eksempler på, hvordan venstrefløjen, dvs. oppositionen og de aktører, som den borgerlige regering under kulturkampen gik til angreb på, ligeledes italesætter bestemte *trusler* mod sammenhængskraften. Daværende chefredaktør af *Politiken*, Thøger Seidenfaden, advarede i en kronik i 2009 mod, hvad han betegnede som, ”hård sekularisme”:

Efter min mening kommer den største trussel mod den overordnede og samfundsmæssige religiøse tolerance i Danmark, og dermed den største trussel mod sammenhængskraften, ikke fra religiøs side, ikke fra lutheransk-folkekirkelig side, men derimod fra den lurende og til tider meget voldsomt artikulerede sekularisme, der kan være meget intellektuelt intolerant over for religionerne, og som har klangbund i den største del af den danske befolkning. (Seidenfaden 2009)

Seidenfadens forsvar for religiøs tolerance hævder just det modsatte af kravet om, at religiøse symboler bør forbydes i det offentlige rum, idet han opfatter religiøs intolerance som en af de væsentlige trusler mod sammenhængskraften. Hos Seidenfaden optræder den sekulære oplysningstanke parret med en opfattelse af, at religionens voksende betydning i samfundet bør anerkendes, idet et frit samfund er kendetegnet ved en høj grad af tolerance over for religiøs pluralitet. Det står dermed klart, at Seidenfaden lægger et radikalt modsat indhold i begrebet sammenhængskraft end Fogh Rasmussen: Religiøs og eksistentiel pluralisme, hvor der ydes omsorg og respekt for det enkelte menneskes religion, er ifølge Seidenfaden de kerneværdier, der udgør den danske sammenhængskraft. Men pointen er, at det også hos Seidenfaden gælder om at udpege en

modstander eller tegne et trusselsbillede af, at det danske samfund er ved at smuldre – således at der kan mobiliseres en modstand mod det, der ødelægger sammenhængskraften – nemlig den opposition, der forsvarer den hårde sekularisme.

Endnu et eksempel på venstrefløjens brug af begrebet fremgår af et indlæg – også bragt i *Politiken* – skrevet af to socialdemokratiske lokalpolitikere, hvor det hedder: ”Det er jo naivt at tro, at vi kan skabe sammenhængskraft og integration i vores samfund ved at generalisere og dæmonisere religiøse og kulturelle mindretal, som DF gør” (Udengaard og Kühnau 2009). Her er argumentet, at det i virkeligheden er de borgerlige og Dansk Folkeparti, der udgør det største problem og skader sammenhængskraften, fordi de ’dæmoniserer’ kulturelle mindretal. På den baggrund kan det konkluderes, at der ved udgangen af 00erne findes en række modstridende og indbyrdes oppositionelle fænomener, der kan udgøre en trussel mod sammenhængskraften: indvandring, globalisering, EU, stigende individualisme, sekularisme, anti-sekularisme, social skævvridning, Dansk Folkeparti, intolerance, ulighed, nationalisme, multikulturalisme – alt efter den enkelte aktørs politiske, subjektive forståelse og ønske om politisk forandring. Sammenhængskraft optræder i disse eksempler som et kampbegreb i Kosellecks forstand, dvs. som et begreb, man kan bruge til at definere og udelukke sin modstander med.

Fortællingen om de lykkelige danskere

Et af de tydeligste eksempler på, hvad man kan betegne som en *defensiv* og samtidig kampretorisk brug af sammenhængskraft, optræder dog hverken hos Fogh Rasmussen eller den daværende regering, men derimod hos tidligere socialminister Karen Jespersen og hendes mand Ralf Pittelkow i bogen *De lykkelige danskere* med undertitlen *En bog om sammenhængskraft* (2005).

Jespersen og Pittelkow definerer på den ene side sammenhængskraft ved hjælp af ordene ”tætte sociale bånd” (Jespersen og Pittelkow 2005: 15) eller ”national samhørighed” (Jespersen og Pittelkow 2005: 8) og på den anden side ved hjælp af det samfundsvidenskabelige begreb ”social kapital”. Der er med andre ord to investeringer i begrebet. Tager vi det sidste først, så bygger en stor del af deres udredning af begrebet på den samfundsøkonomiske opfattelse af social kapital som

en produktivkraft, der kan og bør udnyttes globaliseringsstrategisk. I forlængelse af samfunds- og erhvervsforskningens internationale værdi- og tillidsundersøgelser, der placerer Danmark og de andre nordiske lande i absolut top, argumenterer Jespersen og Pittelkow for, at årsagen til den stærke danske sammenhængskraft er den høje grad af *tillid*, som danskerne har, både til hinanden, til institutionerne og til det politiske system.⁹ Danmark er et “højtillids-samfund” (Jespersen og Pittelkow 2005: 13), og det forklarer, hvorfor danskernes lykke- og tilfredshedsfølelse er så høj i de internationale værdiundersøgelser. Danskernes fællesskabsform beskrives som en netværkssocialitet, hvilket udmønter sig i et ideal om det gode samfund som et “fællesskab af individualister”, hvor bærende værdier som “frihed, lighed og fællesskab” kommer til udtryk (Jespersen & Pittelkow 2005: 29). Dette særligt danske beskrives i bogen som en væsentlig ressource i globaløkonomisk perspektiv, som konkurrencestatens væsentligste kapital og som et gode politikerne bør værne om.

I den anden investering i begrebet optræder sammenhængskraft synonymt med formuleringer som “tætte sociale bånd” og “national samhørighed”, som bogen igennem er indfældet i kulturelle og værdibaserede domme: Danskerne er præget af et fælles “værdigrundlag med nogle særlige fælles træk”, dvs. de udgør et nationalt fællesskab med baggrund i en stærk, folkelig tradition, hvor fælles sprog, kulturbaggrund og en fælles historie udgør grundpillerne (Jespersen & Pittelkow 2005: 29, 30ff). Det synes således klart, at Jespersens socialpolitiske agenda under Nyrup-regeringen har undergået en ret så markant forandring, såvel indholdsmæssigt som begrebsligt: Nu er der tale om en “national” snarere end “social” funderet sammenhængskraft (Jespersen og Pittelkow 2005: 8).

Skiftet i fokus fra de sociale aspekter til de nationale aspekter af sammenhængskraft følges op af en opmærksomhed på de latente trusler mod de stærke kulturelle fællestræk, der er sammenhængskraftens forudsætning:

Men disse træk er ikke givet én gang for alle. De er under pres fra den stigende individualisme i samfundet, globaliseringen, EU-integrationen, indvandringen og andre faktorer. Det kræver en aktiv indsats, hvis vi skal fastholde sammenhængskraften, samtidig med at vi er

deltagere i en åben og foranderlig verden. [...] Problemet er, at opgaven med at værne om sammenhængskraften har været forsømt, mere end godt er.” (Jespersen og Pittelkow 2005: 15)

Den stigende individualisme er ifølge forfatterne den egentlige årsag til, at den politiske opgave med at værne om sammenhængskraften bliver mere påtrængende. Med begrebet individualisme læner de sig op ad den amerikanske sociolog Robert D. Putnams beskrivelse af den proces, hvor tættere relationer, socialt forpligtende samvær og foreningsaktiviteter gradvist forsvinder og resulterer i et forhøjet konfliktniveau, der igen påvirker tilliden i negativ retning. Årsagen til tillidserosionen forklarer Jespersen og Pittelkow ved hjælp af en retorisk figur: modstillingen af social og kulturel kapital, der ikke kun træder frem som hinandens modsætninger, men som to systemer, der holder hinanden i skak. Den sociale kapital, som udgør en forudsætning for sammenhængskraften, har sin rod i det folkelige fællesskab i modsætning til den kulturelle kapital, som polemisk sidestilles med politisk korrekte meningsdannere, der optræder formynderisk og fortæller befolkningen, hvad den skal mene. Med denne modstilling mellem folket og den politiske elite ligger forfatternes beskrivelse godt i forlængelse af Fogh Rasmussen, der i sin nytårstale i 2002 indledte et opgør med det såkaldte ‘eksperttyranni’, som de borgerlige betegnede den kulturelle elites hegemoni (Fogh Rasmussen 2006d: 185): “Skal man gøre op med den danske model skal man også gøre op med de venstreorienterede dogmer” (Jespersen og Pittelkow 2005: 44). Den politiske styrkelse af sammenhængskraften, som forfatterne bogen igennem argumenterer for, skal således ske gennem et opgør med kultureliten og individualismen, som truer tilliden i befolkningen – men også gennem et øget politisk fokus på den bekymring for samhørigheden og fællesskabets beståen, som befolkningen ifølge forfatterne føler.¹⁰

Forsøg på afpolitisering af begrebet

Begrebet sammenhængskraft har, udover at optræde i diverse værdidebatter og politiske diskussioner, også været anvendt inden for social- og samfundsforskningen via begrebet ‘social kapital’, der er trængt ind i sammenhængskraftsbegrebets semantiske felt. Eksempler på dette er den omtalte rapport fra Kompetencerådet (1998) samt socialforskerne Gert Tinggaard Svendsen og Gunnar Lind Haase Svendsens *Social ka-*

pital (2006), hvor begrebet sammenhængskraft stort set anvendes synonymt med 'social kapital'. Det social- og økonomiteoretiske begreb om social kapital danner ligeledes en del af baggrunden for kulturforsker Kasper Støvrings bestræbelse på, med bogen *Sammenhængskraft* fra 2010, at foretage en mere tilbundsående analyse af fænomenet sammenhængskraft. Det hævdes, at bogens formål er at bevæge sig ud over en rent værdipolitisk eller socialvidenskabelig brug af begrebet. Problemet med det samfundsvidenskabelige fokus på sammenhængskraft eller 'social kapital' er ifølge Støvring, at det mangler en humanistisk-kulturel dimension, så sammenhængskraftsbegrebets kobling til kulturbegrebet kan analyseres.

Men Støvrings analyse er i høj grad en del af en bestemt værdipolitisk diskurs, for grundtanken i bogen er, at forudsætningen for at opretholde et velfungerende samfund præget af en høj grad af gensidig tillid, er, at vi værner om den kernekultur, der er kilden til vores fællesskab og identitet. Og at der findes noget sådant som en dansk kernekultur, er Støvring ikke i tvivl om: "Danskerne, et af verdens mest homogene folk, har en århundredelang fælles historie med at leve i den samme stat og den samme kultur" (Støvring 2010: 57). Sammenhængskraften grunder i uformelle, historisk nedarvede normer og moralske værdier, som til en vis grad kan begrebsliggøres og måles i form af tillid, men som primært er kendetegnet ved at være underforståede og ikke at have nogen rationel oprindelse (Støvring 2010: 21).

Støvring abonnerer på den ene side på samme tillidsbegreb, som det man finder i forskningen i social kapital, bl.a. hos Putnam og også Jespersen og Pittelkow: tilliden er selve det sociales grundprincip – jo mere tillid jo mere velfungerende samfund, hvor samarbejdet borgerne imellem 'glider' uden, at staten behøver ofre ressourcer på sikkerhed. På den anden side defineres begrebet i bogen som "en kulturelt forankret tillid mellem mennesker i et nationalt fællesskab præget af positive, uformelle former" (Støvring 2010: 180). Sammenhængskraft er en kulturelt betinget "social orden" (Støvring 2010: 11, 21).

Præmissen for Støvrings argument om en før-politisk komponent i sammenhængskraften hviler dels på en organisk kultur- og nationsforståelse, som trækker veksler på en lang kulturkonservativ diskurs, der strækker sig helt tilbage til Edmund Burke, J.G. Herder

og som også dukker op i en mere radikal variant i mellemkrigstidens højrekulturalismer, dels på nationalisme med tænkere som Alexis de Tocqueville og Samuel P. Huntington. Den altafgørende forudsætning for skabelsen af samfundsmæssig kohæsion er ud fra denne kulturforståelse et homogent samfund, fordi alt for åbne kulturer, der er baseret på en forestilling om kulturel sameksistens eller multikulturalisme, risikerer at gå i opløsning pga. manglende forståelse borgerne imellem. Konflikten på Balkan er ifølge Støvring et eksempel på just dette (Støvring 2010: 151). Konsekvensen af denne kulturforståelse er, som Støvring påpeger, at etnocentrisme ikke bør opfattes som et udtryk for et indskrænket snæversyn, men derimod synonym med loyalitet og patriotisme, thi en grundlæggende tillid, fællesskabsfølelse og tolerance kan man ifølge forfatteren nu engang kun føle over for personer, man deler kulturelle grundværdier med.

Her fremgår det tydeligt, hvorledes den nationale konservatisme, som Støvring er fortaler for, nødvendigvis munder ud i en kulturelrelativisme, hvor tanken om, at forskellige værdier grundet deres kulturelle forankring kun kan have betydning inden for en kernekultur eller et afgrænset kulturelt fællesskab, er afgørende (se også Stjernfelt 2013). I modsætning til den demokratiske orden, som er af formel karakter og konstrueret fra oven, er det kulturelle fællesskab ifølge Støvring ”substantielt”, før-politisk og konkret (Støvring 2010: 47). Det kulturelt baserede fællesskab, som hviler på en før-politisk, historisk givet betingelse, giver overhovedet først nationalstaten politisk legitimitet, som til gengæld står til ansvar for folket (Støvring 2010: 53). Det står her fuldstændigt uden for enhver diskussion, at individerne har et dybt ”følelsesmæssigt” behov for at høre til et substantielt fællesskab, og at dette fællesskab ikke er et hvilket som helst menneskeligt fællesskab, men et folkeligt og nationalt. Det er en klar præmis, at menneskets behov for at indgå i sociale sammenhænge ikke kan opfyldes af et hvilket som helst fællesskab. Kun et kulturelt og nationalt funderet fællesskab, den såkaldt ”folkelige kulturnation” kan udgøre grundlaget for såvel individets følelsesmæssige velbefindende som for de samfundsmæssige institutioner.

De politiske konsekvenser af Støvrings brug af begrebet er særligt tydelige i forbindelse med integrations- og indvandringsspørgsmålet. Støvring går til angreb på den danske integrationspolitik, hvis naive tro på, at kulturer kan sameksistere fredeligt side om side vil ende med at

knuse den oprindelige kernekultur. I stedet er han fortaler for assimilation, som i korte træk går ud på, at udlændinge (gradvist) fuldstændig tilpasser sig den danske kultur, så de bliver en del af folket/slægten: ”en vis intolerance over for fremmede, der sniger sig ind og snylter på fællesskabet samt en vis træghed og indelukthed” (Støvring 2010: 39) er kort og godt den pris, man ifølge Støvring må betale for et stærkt nationalt fællesskab.

På trods af bogens analytiske ambition om at foretage en afpolitisering af begrebet ved at koble et socialvidenskabeligt og et kulturanalytisk perspektiv indgår den i den nationale diskurs om sammenhængskraften. Bogen er – som et normativt bidrag til en afklaring af diskursen om sammenhængskraften – et manifest for en borgerlig nationalkonservatisme og en lovprisning af nationalstaterne. Dette bliver tydeligt i det øjeblik, bogens frontlinje i kampen om at definere sammenhængskraften og de latente trusler imod den trækkes klart op: De to største trusler mod den nationale sammenhængskraft er ifølge Støvring først og fremmest indvandrere fra ikke-vestlige kulturer samt den politiske elite – herunder ”EU-systemet”. De første, fordi de lukrerer på de institutioner og det velfærdssamfund, vi møjsommeligt igennem generationer har opbygget – uden selv at bidrage til fællesskabet. De sidste, fordi de sætter abstrakte politiske og overnationale principper før folkets konkrete behov. Behov, som i øvrigt kun kan tilgodeses ud fra en nationalstatslig jurisdiktion og ikke ud fra overnationale institutioner som EU. Støvring legitimerer således her sammenhængskraftbegrebet ved at henvise til kategorien folket (forstået som *etnos*) på en måde som i påfaldende grad minder om andre borgerlige stemmer i værdikampen.

Sammenhængskraft som nationalkonservativt kampbegreb

Hos Støvring lanceres sammenhængskraftbegrebet som et nationalkonservativt kernebegreb, som *danskhed* eller som *kultur*, og dermed som modbegreb til alt, hvad der udgør en trussel mod den kulturelt forankrede danskhed. Når sammenhængskraft i denne diskurs artikuleres som danskhed optræder den som en uanfægtelig størrelse, et sprogligt universalbegreb, der udelukker alle andre forståelser

og artikulationer. Denne universalisering af begrebet blokerer for, at Støvring – trods sin ambition om at nå til en dybere forståelse af begrebet – for alvor trænger ind i dets betydning som et politisk begreb med en bestemt samfundsmæssig og politisk funktion.¹¹ Støvring er tilsyneladende ikke interesseret i at analysere begrebets historiske rolle som et kampbegreb, der er genstand for strid i en bestemt historisk kontekst – selvom han på ingen måde benægter, at begrebet rummer en konfliktualitet, eller at ideen om det nationalt forankrede fællesskab bygger på eksklusions- og afgrænsningsmekanismer. Bogen er et politisk indspil på linje med Fogh og Jespersen, selvom den lanceres som en objektiv undersøgelse af begrebet, der hviler på ”veldokumenteret viden om Danmark og danskerne” (Støvring 2010: 9).

Det magtteoretiske fokus, som også denne artikel bygger på, findes imidlertid hos andre nationalkonservative intellektuelle og samfundsforskere. I bogen *Den borgerlige orden. Tanker om borgerlighed og kultur* (2008), som Støvring var medredaktør på, kan især fremhæves politolog Søren Hviid Pedersens bidrag som et eksempel på en nationalistisk diskurs, der bygger på et defensivt, ekskluderende kulturbegreb og samtidig opererer med en konfliktteoretisk forståelse af det politiske, som arbejder i traditionen fra Laclau og Mouffe og i særdeleshed Carl Schmitt (Schmitt 2002). Pedersen opfatter i forlængelse af Scruton staten som nationens institutionelle ramme, der samtidig bør have beføjelser til at diskriminere de institutioner, ”der ikke betragtes som værende i overensstemmelse med den nationale identitet” (Pedersen 2008: 178). Endvidere opfatter han det som statens opgave ”at opretholde de nationale myter, der er grundlaget for den nationale sammenhængskraft” (Pedersen 2008: 178). Pedersen, der åbenlyst bekender sig til en højregramscianisme og er inspireret af Det Ny Højres Alain de Benoist, taler således i modsætning til Støvring mere eksplicit om den rolle, nationalkonservative intellektuelle kan og bør spille i forsøget på at præge samfundsmæssige begreber og styrke partikulære værdipolitiske positioner. Det brud i sammenhængskraftsbegrebets historie, der kan observeres i slutningen af 00erne, angår således ikke dets rolle i en nationalkonservativ værdikampdiskurs, men snarere det, at kultur- og samfundsforskere melder sig som aktører i denne diskurs og til dels reflekterer over begrebets rolle som kampbegreb.

Afslutning

Formålet med denne analyse af begrebet sammenhængskraft i den offentlige debat har været at vise, hvorledes begrebet har og har haft en samfundsmæssig og politisk funktion – til trods for, at det ofte er blevet fremstillet som et neutralt, analytisk begreb, hvis betydningskerne ligger hinsides tid og sted. Fokus har været på de skiftende artikulationer og betydningsændringer, som begrebet har gennemgået og disse betydningsændringers sammenhæng med forandringerne i den sociale kontekst. Forholdet mellem betydningsændringer og den sociale kontekst går begge veje: Et skift i socialpolitisk fokus og en ændring af de politiske magtforhold påvirker den måde, begrebet bruges på og fører til nye betydningstilskrivninger. Dette er tydeligt i løbet af 90erne, hvor en konkurrencestrategisk dagsorden for alvor slog igennem, og igen efter det politiske magtskifte i 2001. Omvendt har Fogh Rasmussen-regeringens kulturkampstrategi – hvori begrebet sammenhængskraft netop kom til at indgå som det vigtigste strategiske kampbegreb i opgøret med den såkaldte kulturradikale dominans – haft socialpolitiske konsekvenser på en række områder: på udlændinge- og integrationsområdet, i skole- og uddannelsespolitikken, i kulturpolitikken og i den offentlige administration i forbindelse med Strukturreformen. Alt sammen udmøntet i lovændringer og tiltag, der ofte har været iværksat og legitimeret som præventive indgreb med det formål at sikre sammenhængskraften og øge den sociale kapital.

Trods den række af skiftende betydninger begrebet sammenhængskraft har haft i perioden 1994-2010 og trods skiftende aktørers subjektive brug af begrebet, har højrefløjen i dansk politik op igennem 00erne formået at vinde konsensus og præge begrebet som et kernebegreb i en nationalkonservativ diskurs om det nationalstatslige, kulturelle fællesskab som forudsætning for skabelsen af kohæsion. Måden det er sket på er gennem skabelsen af et modbegreb, en strategi som jeg i forlængelse af Jens-Erik Kristensen har valgt at betegne som defensiv, idet dette modbegreb betegner de til enhver tid eksisterende *trusler* mod sammenhængskraften. Den defensive diskurs omhandlende truslerne mod sammenhængskraften må med andre ord kobles med en kampretorik for at kunne

virke mobiliserende, hvormed både truslen og modpositionen kan dæmoniseres og udstilles som farlig, ufornuftig, latterlig osv. Det gælder politiske positioner eller aktører, der behandler indvandrings- og integrationsspørgsmål ud fra kulturelle ideer om flerkulturalitet, hybriditet og mobilitet. Den politiske kamp, der har udspillet sig om begrebet sammenhængskraft, har således været en definitionskamp, der har handlet om mest effektivt at kunne udpege en trussel eller en reel fjende, der udgør den egentlige fare for sammenhængskraften. Denne definitionskamp er højrefløjen udgået som vinder af, idet at ideen om indvandring som den absolut alvorligste trussel mod sammenhængskraft i flere perioder har opnået hegemonisk status i debatten – på trods af, at begrebet i hele perioden har indgået i en række skiftende betydninger og modsætningsforhold. Det interessante er, at en defensiv, udpræget kampretorisk brug af begrebet i løbet af en ganske kort årrække blev den fremherskende måde at tale om sammenhængskraft på – *både* på højre- og venstrefløjen, selvom højrefløjens trusselsbillede (indvandring, EU, globalisering, individualisme, venstrefløjen) blev det dominerende i debatten.

Teoretiske overvejelser over selve begrebets rolle som strategisk kampbegreb – eller duelighed til overhovedet at beskrive samfundsmæssig kohæsion – har fyldt overraskende lidt i debatten og slet ikke været til stede hos de aktører, som har anvendt begrebet som led i en bestemt værdipolitisk agenda.

Retfærdigvis skal det siges, at der siden 2006 har eksisteret en kritisk diskurs om begrebet, som udmærker sig ved at analysere selve brugen af begrebet og dets glidning fra et sociologisk, fagligt-analytisk funderet begreb om de grundlæggende betingelser for det sociale til en normativ politisk-kulturel brug i den bredere offentlighed og politiske debat. Der er overordnet set tale om et skift i fokus til de sammenhænge og diskurser, begrebet indgår i – i modsætning til egentlige indholdsbestemmelser af ordet (se fx Albinus 2007; Kristensen 2007; Christensen 2006, 2009; Tonboe 2008; Metz 2010; Peters 2010). Her bør især fremhæves antologien *Sammenhængskraft – replikker til Fogh* (2007), som indeholder i alt 11 artikler skrevet af forskere med idéhistorisk, religionsvidenskabelig, teologisk og politologisk baggrund, der tager udgangspunkt i Fogh Rasmussens brug af begrebet i sit indlæg ”Hold religionen indendørs”, bragt i *Politiken* den 20. maj 2006, som også er citeret i denne artikel.

Jeg tilslutter mig i forlængelse af disse kritikker argumentet om, at den normative og politiske brug af ordet sammenhængskraft og ikke mindst bekymringen for en såkaldt manglende sammenhængskraft reelt set kan vise sig at rumme samfundsmæssige splittelsestendenser. Sammenhængskraft kan vise sig at blive til en *splittelseskraft*, i det øjeblik begrebet indgår i en værdipolitisk diskurs, hvor det skal legitimere politiske tiltag mod de fænomener eller de grupper i samfundet, der i den pågældende artikulation hævdes at udgøre en trussel mod sammenhængskraften (Kristensen 2007: 18). Konklusionen i mange af disse bidrag lyder næsten samstemmende, at brugen af begrebet fører til samfundsmæssig splid snarere end det modsatte, og at det – såfremt formålet virkelig er at diskutere, hvad der gør et samfund velfungerende – bør droppes hurtigst muligt. Noget tyder på, at dette faktisk er sket. Sammenhængskraft hørte de to forrige årtier til. Det er efterhånden igen blevet forladt til fordel for nye begreber, såsom 'deltagelse', 'medborgerskab' og 'borgerinddragelse', der i højere grad indfanger kulturel hybriditet og de tendenser, der gør sig gældende i et digitalt videnssamfund. Forholdsvis abstrakte begreber, der ligesom 'sammenhængskraft' ligger lige til højrebenedet for en begrebshistorisk forankret analyse.

Noter

- 1 En stor tak til artiklens anonyme reviewer for indsigtfulde og konstruktive kommentarer.
- 2 En google-søgning på ordet 'sammenhængskraft' giver ca. 102.000 resultater (søgning foretaget den 20. maj 2014). En søgning på Bibliotek.dk angiver, at der er 278 poster, hvoraf kun fire poster er fra før 1993 (søgning foretaget den 20. maj 2014).
- 3 Anvendt i denne betydning er begrebet *overført*, i modsætning til dets oprindelige, fysiske betydning, hvor det betegner en "kraft der holder et stofs molekyler sammen (kohæsion)". Se <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=sammenhængskraft>.
- 4 Artiklen foretager nedslag i de væsentligste artikulationer, som begrebet har haft i årene 1994-2010, ud fra et kriterium om at skildre nye betydningsdannelsers opståen. En noget længere og mere systematisk analyse kan læses i min ph.d.-afhandling *Aus Liebe zum eigenen Land*, kap.9.
- 5 For en sammenligning af begrebshistorien med en diskursanalytisk tilgang

- til studiet af historisk forandring kan henvises til Ifversen og Østergård (1996), Guilhaumou (1990) og Jordheim (2001).
- 6 Koselleck har i teksten "Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe" demonstreret dette gennem en analyse af begrebet *menneskehed* med henblik på at vise, hvordan dette begreb i løbet af det 18. århundrede bliver et særdeles virksomt politisk begreb, som revolutionsbevægelsen i Frankrig påberåber sig for at kunne legitimere den væbnede kamp mod kirken og adelen, der således kunne defineres som 'umenneskelige' og som 'menneskeheds fjende' (Koselleck 1979: 244-253).
 - 7 Det nationale Kompetenceråd blev oprettet i foråret 1998 af Huset Mandag Morgen og bestod af et vismandskollegium (bl.a. Lars Kolind og Uffe Elbæk), der udfærdigede rapporten. Formålet med rådets arbejde var at "sætte en ny national dagsorden for udviklingen af de menneskelige ressourcer" (Kompetencerådet 1998: forord).
 - 8 Jeg anvender her det analytiske begreb "kulturalisering / kulturalisme" i Stjernfelt og Eriksens betydning, hvor højre-kulturalisme betegner den tankegang, at kulturen altid går forud for og definerer det enkelte individ, samt kommer til at danne grundlag for politiske beslutninger (se Stjernfelt og Eriksen 2008: 151).
 - 9 Jf. de utallige værdiundersøgelser, som igennem 00erne spillede en markant rolle i samfundsforskningen. Der kan bl.a. henvises til de europæiske værdiundersøgelser og den internationale værdiundersøgelse, World Values Survey, www.worldvaluessurvey.org, der er ledet af en amerikansk politolog, Ronald Inglehart. I en dansk sammenhæng har sociologen Peter Gundelach undersøgt danskernes værdier, bl.a. *Danskernes værdier 1981-1999* (2002) og *Små og store forandringer* (2011). Denne type værdi- og tillidsundersøgelser kan ses som et udtryk for en omfattende global interesse i at undersøge den økonomiske globaliserings påvirkning af samfundets institutioner og det enkelte menneskes sociale muligheder og handlerum. Værdiundersøgelserne forsøger at sætte disse forskellige globaliseringsøkonomiske fænomener på videnskabelig formel, således at samfundets ændrede sociale forhold og deres påvirkning af individerne kan gøres målbare.
 - 10 Jespersen og Pittelkows indlæg fik i den offentlige debat hård kritik af en række debattører, som gik i rette med deres anti-intellektuelle kritik af elitens undergravende indflydelse på fællesskabet. Eksempelvis Rune Lykkeberg, som i bogen *Kampen om sandbederne* påpegede, at den elitære dogmatisme, som forfatterne ville bryde med, blev erstattet af en folkelig dogmatisme, der ved at henvise til det folkelige fællesskab som legitimerende instans til hver en tid kunne bruges til at tilbagevise modstanderes synspunkter som elitære og ødelæggende for sammenhængskraften (Lykkeberg 2008: 78). For andre argumenter mod regeringens opgør med kultureliten se Lund (2003) og Rothstein (2001).

11 Jf. Søren Krarups opgør med, hvad han betegner som, en fortærsket brug af begrebet sammenhængskraft, som ifølge Krarup bør erstattes med ”dansk kultur” (Krarup 2009: 65). Krarup har således – i modsætning til Støvring – blik for, at begrebet er politisk og bruges som politisk kampmiddel i debatten. Krarup underkender imidlertid at hans egen erstatnings-term, ”dansk kultur” er et lige så politiseret kampbegreb.

Litteratur

- Albinus, Lars (2007): ”Sammenhængskraft, afgrænsning og udelukkelse” i Peter Lodberg (red.), *Sammenhængskraften. Replikker til Fogh*, Højbjerg: Forlaget Univers.
- Brænder, Morten (2007): ”Civilreligion og sammenhængskraft” i Peter Lodberg (red.), *Sammenhængskraften. Replikker til Fogh*, Højbjerg: Forlaget Univers, s. 56-67.
- Christensen, Søren (2006): ”Danskhed i verdensklasse. Om kulturaliseringen af dansk konkurrenceevne”, *Kritik*, nr. 182, s. 80-94.
- Christensen, Søren (2009): ”Mellem tillid og mistillid”, *Turbulens.net*: <http://www.turbulens.net/temaer/kognitivkapitalisme/?article=233>.
- Durkheim, Émile (2000, [1893]): *Om den sociale arbejdsdeling*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Elias, Norbert (1978): *What is sociology?*, London: Hutchinson.
- Fogh Rasmussen, Anders (2006a): ”Hold religionen indendørs”, *Politiken*, lørdag d. 20. maj. Gengivet i Peter Lodberg (red.) (2007), *Sammenhængskraften. Replikker til Fogh*, Højbjerg: Forlaget Univers, s. 8-13.
- Fogh Rasmussen, Anders (2006b): ”En fornyelse af det danske samfund. 1. Tiltrædelseserklæring den 4. december 2001” i Ejvin Bjørnkjær (red.), *30 taler – 30 år. Udvalgte taler 1976-2006*, København: Forlaget Jepsen & Co, s. 170-181.
- Fogh Rasmussen, Anders (2006c): ”Danmark i det 21. århundrede. Tale ved Venstres landsmøde den 21. november 2004” i Ejvind Bjørnkjær (red.), *30 taler – 30 år. Udvalgte taler 1976-2006*, København: Forlaget Jepsen & Co., s. 195-210.
- Fogh Rasmussen, Anders (2006d): ”Lad os sætte nye mål. Nytårstalen den 1. januar 2002” i Ejvin Bjørnkjær (red.): *30 taler – 30 år. Udvalgte taler 1976-2006*, København: Forlaget Jepsen & Co., s.182-187.
- Foucault, Michel (1980): *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, London: The Harvester Press.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*, London: Polity Press.
- Guilhaumou, Jacques (1990): ”Diskursanalysens bidrag til de offentlige ideers og mentaliteters historie”, *Den jyske historiker*, nr. 50, s. 137-143.

- Gundelach, Peter (2002): *Danskernes værdier 1981-1999*, København: Hans Reitzel
- Gundelach, Peter (2011): *Små og store forandringer. Danskernes værdier siden 1981*, København: Hans Reitzel.
- Habermas, Jürgen (2005): *Demokrati og retsstat*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Hastrup, Kirsten (2008): "Samfundet som system – Durkheim" i Stjernfelt, Frederik (red.), *Tankens magt. Vestens idéhistorie*, Bd. 2 1600-1914, København: Lindhardt og Ringhof, s. 1608-1616.
- Ifversen, Jan og Uffe Østergård (1996): "Europæisk civilisation, begrebshistorie og diskursanalyse" i Uffe Østergård og Jan Ifversen (red.), *Begreb og historie*, Aarhus: Historisk Institut.
- Jespersen, Karen og Ralf Pittelkow (2005): *De lykkelige danskere. En bog om sammenhængskraft*, København: Gyldendal.
- Jordheim, Helge (2001): *Lesningens Vitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Jørgensen, Marianne W. og Louise Philips (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*, Frederiksberg: Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag.
- Kompetencerådet (1998): *Kompetencerådets rapport 1998 ved Kompetencerådets vismandskollegium*, København: Mandag Morgen Strategisk Forum.
- Koselleck, Reinhart (1979): "Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe" i *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 244-253.
- Koselleck, Reinhart (1997): "Einleitung" i *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bind 1, Stuttgart: Klett-Cotta, s. XIII-XXVII.
- Krarp, Søren (2006): *Systemskiftet. I kulturkampens tegn*, København: Gyldendal.
- Krarp, Søren (2009): *National værnepligt. Politisk ekskurs*, København: Gyldendal.
- Kristensen, Jens Erik (2007): "Den gemene sammenhængskraft – sammenhængskraft som vilje og forestilling" i Peter Lodberg (red.), *Sammenhængskraften. Replikker til Fogh*, Højbjerg: Forlaget Univers, s. 16-55.
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe (2001, [1985]): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a radical democratic politics*, London: Verso.
- Laclau, Ernesto (1993): "Power and Representation" i Mark Poster (red.), *Politics, Theory and Contemporary Culture*, New York: Columbia University Press, s. 277-296.
- Laclau, Ernesto (1996): "Discourse" i Robert E. Goodin og Philip Pettit (red.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Oxford: Blackwell, s. 541-547.
- Lassen, Frank Beck (2013): "Afselvfølgeliggørelse – Idéhistoriens raison d'être", *Slagmark*, nr. 67, s. 13-27.
- Lodberg, Peter (2007): *Sammenhængskraften. Replikker til Fogh*, Højbjerg: Forlaget Univers
- Lund, Henrik Stampe (2003): "Udfordringen fra de højreintellektuelle – demokrati og populisme efter Murens fald" i Claus Bryld (red.), *Demokrati mellem*

- fortid og fremtid*, København: Tiderne Skifter, s. 217-233.
- Lykkeberg, Rune (2008): *Kampen om sandbederne. Om det kulturelle borgerskabs storbed og fald*, København: Gyldendal.
- Metz, Georg (2010): "En gang til på sammenhængskraften", *Information*, den 20. februar.
- Outhwaite, William (2000): "Klassisk og moderne samfundsteori" i Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.), *Klassisk og moderne samfundsteori*, København: Hans Reitzels Forlag, s. 15-28.
- Pedersen, Søren Hviid (2008): "Nation, lov og folk" i Morten Ebbe Nielsen og Kasper Støvring (red.), *Den borgerlige orden. Tanker om borgerlighed og kultur*, København: Gyldendal, s. 172-189.
- Peters, Rikke Louise (2010): "Kampen om det slidte modeord – sammenhængskraften", *Information*, den 2. januar.
- Peters, Rikke Louise (2011): *Aus Liebe zum eigenen Land. En begrebshistorisk undersøgelse af kulturbegrebet i den konservative revolution og dets genkomst som politisk kampbegreb*, Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, Faculty of Arts.
- Rothstein, Klaus og Mikael Rothstein (2001): "Folket som påskud", *Politiken*, den 14. januar.
- Seidenfaden, Thøger (2009): "Hold øje med den hårde sekularisme", *Politiken*, den 11. oktober.
- Simmel, Georg (1998, [1908]): *Hvordan er samfundet muligt? Udvalgte sociologiske skrifter*, København: Samlerens Bogklub.
- Stjernfelt, Frederik og Jens-Martin Eriksen (2008): *Adskillelsens politik. Multikulturalisme – ideologi og virkelighed*, København: Lindhardt og Ringhof.
- Stjernfelt, Frederik (2013): "Den abstrakte utopi om det konkrete – om en standardfigur i konservativ kommunitarisme", *Slagmark*, nr. 68, s. 165-173.
- Støvring, Kasper (2010): *Sammenhængskraft*, København: Gyldendal.
- Svendsen, Gert Tinggaard og Gunnar Lind Haase Svendsen (2006): *Social kapital. En introduktion*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Thorup Larsen, Lars og Carsten Bagge Laustsen (2010): *Hvad er sociologi?*, København: Akademisk Forlag.
- Tonboe, Jens (2008): "Sammenhængskraft – tilbøjelighed eller pligt", *Social Kritik*, nr. 113, s. 26-35.
- Tönnies, Ferdinand (1991, [1887]): *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Udengaard, Peder og Kühnau, Anders (2009): "Politisk plat", *Politiken*, den 18. oktober.
- Vandenberghé, Frédéric (2009): *A philosophical history of German sociology*, New York: Routledge.